

Amerikan İstihbarat (CIA) Belgelerine Göre Türk Boğazları Sorunu (1945-1953)

Engin Çağdaş Bulut*

Özet

Tarih boyunca kıtaları birbirine bağlayan kara ve su yolları her zaman önemli ve değerli olmuştur. Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan güzergahlardan biri olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları da jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Öyle ki bu boğazlara sahip olmak savaş halinde de barış halinde de yüksek bir sorumluluk gerektirmektedir. Bu sorumluluk; Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'nın İtilaf Devletleri tarafından geçilemeyişinin savaşın gidişatını değiştirmesi, İkinci Dünya Savaşından sonra Boğazlar üzerindeki Rusya baskısının iki kutuplu dünya düzeninde gündemi meşgul etmesiyle kendisini göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin Boğazların statüsü hakkındaki görüşleri ile Türkiye'den talepleri 1945 yılından başlayıp Sovyetler Birliği lideri Josef Stalin'in öldüğü 1953 yılına kadar Türk iç ve dış politikasında belirleyici rol oynamıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gerek bölgeye olan uzaklığı gerekse Avrupa meselelerinden dönem dönem uzak durması nedeniyle Boğazlar üzerinde diğer büyük devletlere göre daha az çıkarlara sahiptir. ABD, Boğazlardan faydalanan, buradaki gelişmelerden etkilenen devletlerarasında barış ve istikrara katkıda bulunmak için en uygun Boğazlar Rejiminin uygulanmasını teşvik etmiş, savaş zamanlarında ise Türkiye'nin savunulmasının ABD'nin savunulması için hayati önem taşıdığı savunmuştur. Çeşitli kişi ve kurumlar aracılığıyla bölgede yaşananları izlemiştir. Bu kurumlardan biri de Central Intelligence Agency (CIA-Merkezi İstihbarat Teşkilatı)'dır. CIA arşivleri tarandığında Sovyetler Birliği, İngiltere ve bazı Balkan ülkelerinin Boğazlar meselesine bakışını inceleyen raporlar hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu raporlarda ülkelerin politik, askeri ve ekonomik açıdan Boğazlara olan bağımlılığı ve bu bağımlılık üzerinden geliştirdikleri dış politikalar üzerinde durulmuştur. Ülkelerin Boğazlardan geçen gemi sayıları ve gemilerin tonajları verildiği belgelerde ayrıca Montrö Boğazlar Sözleşmesi de önemli bir yer bulmuş, bu sözleşmenin üzerinde yapılacak olası değişiklik talepleri ele alınmıştır. Çalışmada CIA belgeleri

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE, enginbulut@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4744-2629, DOI: 10.37879/9789751756480.2023.26

üzerinden ilgili dönem incelenecek ve ABD'nin Boğazların statüsüne bakışı ve bu bölgedeki politikaları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar Meselesi, Türkiye, ABD, CIA.

The Turkish Straits Problem According to the American Intelligence (CIA) Documents (1945-1953)

Abstract

Throughout history, land and waterways connecting continents have always been important and valuable. The Dardanelles and Istanbul Straits, one of the routes connecting Asia and Europe, have a great geopolitical, geostrategic and socioeconomic importance. In fact, owning these straits entails a high responsibility in both war and peacetime. This responsibility; The failure to pass the Dardanelles by the Entente Powers during the First World War changed the course of the war, and after the Second World War, the Russian pressure on the Straits occupied the agenda in the bipolar world order. The Soviet Union's views on the status of the Straits and its demands from Turkey played a decisive role in Turkish domestic and foreign policy starting from 1945 until the death of Soviet Union leader Josef Stalin in 1953. The United States of America (USA) had less interests on the Straits compared to other major states, due to its distance from the region and its distance from European issues from time to time. The USA has encouraged the implementation of the most appropriate Straits Regime in order to contribute to peace and stability among the states benefiting from the Straits and affected by the developments there. In times of war, the USA argued that the defense of Turkey was vital for the defense of the USA. The USA followed the events in the region through various individuals and institutions. One of these institutions is the Central Intelligence Agency (CIA). When the CIA archives were scanned, it was determined that there were reports examining the perspectives of the USA, Soviet Union, England and some Balkan countries on the Straits issue. In these reports, the political, military and economic dependence of the countries on the Straits and the foreign policies they developed based on this dependency were emphasized. In the documents in which the number of ships passing through the Straits and the tonnage of the ships are given, the Montreux Straits Convention has also found an important place, and possible changes to this agreement have been discussed. In the study, the relevant period will be examined through CIA documents and the view of the USA on the status of the Straits and its policies in this region will be evaluated.

Keywords: Straits Problem, Turkey, USA, CIA.

Giriş

Tarih boyunca kıtaları birbirine bağlayan kara ve su yolları önemli ve değerli olmuştur. Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan güzergâhlardan biri olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları da jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Doğu ve Batı medeniyetlerinin kesişme noktasında yer alan Boğazlar bölgesi iki uluslararası denizi bir iç deniz olan Marmara Denizi aracılığı ile birbirine bağlamaktadır. Türklerin 1453 yılında İstanbul'u fethetmesi birlikte Boğazların her ikisi de Osmanlı Devleti'ne geçmiş ve asırlar süren Türk hâkimiyeti neticesinde "Türk Boğazları"¹ adını almıştır. İstanbul'dan sonra Amasra, Sinop, Trabzon, Kırım, Balkan ve kısmen Kafkas bölgelerinin fethinin tamamlanmasıyla Karadeniz bir Türk gölü halini almıştı. Askeri açıdan "Mutlak Kapalılık" ilkesine göre hareket edilen bu dönem 1453'ten 1841'e kadar devam etmiştir. Zaman zaman Azak Kalesi gibi Karadeniz kıyısındaki bazı kaleler Rusların eline geçse de Boğazlar statüsünü korumuştur. 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Rusya bir Karadeniz devleti haline gelmiştir. Böylece Boğazların statüsü dünya gündemine girmeye başlamıştır. Bu antlaşmanın 11. maddesine göre Rus ticaret gemileri Boğazlardan geçiş yapabilecekti. 5 Ocak 1809 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan Kale-i Sultaniye Antlaşması ile Boğazlardan savaş gemilerinin geçmesinin yasak olduğu tekrarlanmıştır. 8 Temmuz 1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Antlaşmasıyla da Rusya'nın güvenliği için Boğazlardan savaş gemisi geçirilmeyeceği belirtilmiştir.² Rusya'nın Karadeniz'de gücünü arttırması İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmiştir. Özellikle İngiltere'nin 1713 Utrecht Antlaşması ile temelini attığı "imparatorluk yolunun" ülkenin hayatı çıkarları içerisinde yer almasıyla bölgeye olan ilgisi de artmıştı. Süveyş'ten Aden'e, oradan da Hindistan'a uzanan bu yolun Osmanlı Devleti üzerinden gelecek bir Rus tehdidi altında olması kabul edilemezdi. 1841 yılında Osmanlı Devleti ile Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalanarak bundan sonraki dönemde Boğazlardan geçiş rejiminin İngiltere ve Rusya arasındaki rekabete göre şekilleneceğinin sinyalleri verilmiştir.³ Sözleşmeye göre Osmanlı Devleti izin verse dahi barış döneminde hiçbir savaş

1 İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazını içerisine alan Türk Boğazları 164 mil uzunluğunda olup, coğrafi konumu ve fiziki yapısıyla dünyada ulaştırmada kullanılan en uzun ve dar su yollarından biridir. Sami Doğru, "Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 15, S. 2, 2013, s. 132-133.

2 Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vâsıf (Temel) Paşa*, TÜDAV, İstanbul 2004, s. 14-16.

3 H. Bayram Soy, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan NATO Üyeliliğine: Boğazlar Sorunu ve Türkiye'nin Batı ile 'İttifakı'", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 45, 2015, s. 184, 194.

gemisi Boğazlardan geçemeyecek, sadece elçiliklerin emrinde küçük tonajlı savaş gemilerine izin verilebilecekti. Savaş döneminde ise Osmanlı Devleti istediği devletin savaş gemilerine müsaade edebilirdi. “Sözleşmeli Kapalılık” olarak adlandırılan bu dönem 1914 yılının Temmuz ayına kadar sürmüştür. Nitekim Kırım Savaşı esnasında Osmanlı Devleti Fransız ve İngiliz gemilerinin Karadeniz’e geçmesine izin vermiştir. Bu tarihe kadar da 30 Mart 1856 tarihindeki Paris Antlaşması ve 13 Mart 1871’deki Londra Boğazlar Sözleşmesinde olduğu gibi mevcut durum tekrar teyit olunmuştur.⁴

Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Türk Boğazları da artan stratejik öneme sahip olmuştur. Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri hem karadan hem de denizden yüklendiği halde Çanakkale Boğazı’nı geçememiştir. Bu nedenle Rusya’ya yardım ulaşamamış ve bu devlet iç sıkıntıları nedeniyle savaştan çekilmiştir. Osmanlı Devleti açısından savaşı bitiren Mondros Mütarekesinde Karadeniz’e geçiş için Çanakkale ve İstanbul Boğazları sulh yoluyla açılmıştır. Sevr Antlaşmasında, gerek barış gerekse savaş durumunda, ticaret gemileri, savaş gemileri ve uçakların Boğazlardan geçebilmesi istenmiştir. Bunun dışında Boğazların yönetimi, içerisinde Osmanlı Devleti’nin yer almadığı ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından yürütülecekti.⁵ Ancak bu antlaşma sadece Türklere boyun eğdirmek için değil Rusya’nın Karadeniz’deki konumunu tehdit edebilmek için de bir araçtı. Doğal olarak Sovyet Rusya da bu antlaşmaya şiddetle karşı çıkmıştır. Türkiye’nin Milli Mücadelesine destek veren Rusya, Çarlık rejiminin sözde emperyalist politikasını terk ettiğini açıklamış ve Boğazlar sorununu Türkiye ile yakın işbirliği içerisinde çözmek istemiştir. Bu kapsamda 16 Mart 1921’de Türkiye ile Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşması ile tüm ülkelere ticari amaçlarla Boğazlardan serbest geçme hakkı öngörülmüş ve bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Rus notalarına da konu olan bu konferans hiçbir zaman yapılamamıştır.⁶

Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasından sonra 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşmasına ek olarak aynı gün Lozan Boğazlar Sözleşmesi de imzalanmıştı. Lozan görüşmelerine sadece Boğazlar konusunda müzakerede bulunmak üzere Rusya da katılmış ve Türk tarafını desteklemiştir. Bu görüşmelerde İngiltere kendi donanmasına üstünlük sağlayacak uluslararası bir rejimde

4 Hergüner, *age.*, s. 17-21.

5 Hergüner, *age.*, s. 26-28.

6 Central Intelligence Agency (CIA), CIA-RDP08C01297R000500030010-5, 24 Ocak 1945.

hem ticaret hem de savaş gemileri için Boğazların özgür olmasını istemiştir. Türk ve Rus tarafları ise Boğazlar bölgesinde Türk hakimiyetinin korunmasını isterken Ruslar ayrıca Boğazların tüm savaş gemilerine kapatılmasında ısrarcı olmuştur.⁷

Türkler tarafından barışı bir an önce sağlamak ve Milletler Cemiyetine oluşan güven nedeniyle tavizler (Boğazların yönetiminin uluslararası bir komisyona bırakılması ve Boğazlar bölgesinin askerden arındırılması gibi) verilerek imzalanan sözleşme 13 yıl yürürlükte kalmıştır.⁸ Rus temsilciler de 14 Ağustos 1923'te antlaşmayı imzalamış olmalarına rağmen Lozan'ı her zaman Karadeniz'deki Rus güvenliğini tehlikeye düşüren bir antlaşma olarak görmüştür. Çünkü Ruslar, Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile birlikte Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın güvenlik ve hayati çıkarlarının tehdit edildiğini, Rusya ve diğer Karadeniz'e kıyısı olan devletlere ek silahlanma zorunluluğu getirildiğini, barışa hizmet edilmediğini savunmuştur.⁹

Bu Sözleşmeye göre ticari gemi ve uçaklar;

- Barış ve savaş zamanlarında hiçbir muameleye tabi olmadan geçiş yapabilecekti.
- Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaşta, barış dönemiyle aynı kurallar uygulanacaktı.
- Savaş zamanında Türkiye tarafsız; düşmana yardım etmemek koşuluyla tarafsız gemi ve uçaklara geçiş serbest olacak, Düşman gemilerine yapılacak muamele Türkiye tarafından belirlenecekti.

Savaş gemileri ve uçakları ise;

- Barış zamanlarında belli sınırlamalar dâhilinde serbest olacak fakat Karadeniz'e kıyısı olan en güçlü devletten daha güçlü bir filo geçemeyecekti. Her biri 10 bin tonu aşmayan en fazla üç gemi gönderilebilecekti.
- Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaşta geçişler barış dönemiyle aynı olacaktı.
- Türkiye'nin savaşan devletlerden biri olması durumunda ise tarafsız gemilere barıştaki sınırlamalar dâhilinde geçiş izni verilecek, uçaklara ise Türkiye denetim uygulayabilecekti.¹⁰

7 CIA-RDP08C01297R000500030010-5, 24 Ocak 1945.

8 Kudret Özersay, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi," *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, C 2, İstanbul 2002, s. 370.

9 CIA-RDP08C01297R000500030010-5, 24 Ocak 1945.

10 "Lozan Sulh Muahednamesinin kabulüne dair kanunlar", *Düstur Üçüncü Tertip*, C 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, s.134-154; Özersay, agm., s. 232-234.

Ashında Lozan'da Türk temsilcilerinin Panama ve Süveyş kanal bölgelerinde verilen hakları talep ettiği Amerikan belgelerine yansımıştır. Buna göre Türkiye, bahsi geçen bölgelere verilen; bölgeyi tahkim edebilme, savaş gemilerine kapatabilme, ticaret serbestisi ve Boğazların tam egemenliğini talep etmiştir. Fakat bu taleplere ulaşılamamıştır.¹¹

Boğazların Kilidi: Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Türkiye, Avrupa'da gerginliğin artması ve revizyonist devletlerin faaliyetlerinden duyulan endişe nedeniyle Lozan Boğazlar Sözleşmesinin tadili için 1933 yılıyla birlikte çeşitli girişimlere başlamıştır. 23 Mayıs 1933'deki Milletler Cemiyeti özel oturumunda Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın gayri resmi olarak dile getirdiği değişiklik talebi, 17 Nisan 1935'te resmi bir hal almıştır. Milletler Cemiyetine yapılan bu resmi başvuru İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından ilk başlarda desteklenmemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ise kendi çıkarları doğrultusunda Türk talebine olumlu yanıt vermiştir. Ancak Almanya ve İtalya'nın yol açtığı gelişmeler Avrupa'da savaş endişesine yol açtığından Türkiye, İngiltere ile görüşerek yeniden bir değişiklik talebinde bulunmuş ve Lozan Konferansına katılan bütün devletlere ve Millet Cemiyetine uluslararası bir konferans toplanması için 11 Nisan 1936'da nota göndermiştir. Bu notaya göre; Lozan Boğazlar Sözleşmesinin kabul edilmesinin akabinde Karadeniz'de şartlar değişmiş, Akdeniz'de belirsizlik ortaya çıkmış, deniz ve hava teknolojilerindeki gelişmeler artan silahlanmayla birlikte sözleşmeyi yetersiz kılmıştı. Ayrıca kolektif güvenlik anlayışı anlamını yitirmiş ve Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlama ihtiyacı doğmuştu. Sözleşmede barış ve savaş dönemlerinde yapılacaklar yer alırken savaş tehdidinde yapılabileceklerin olmayışı Türkiye için büyük bir eksiklik olarak görülmüştür.¹² Uluslararası bir hukuk ilkesi olan "Rebus Sic Stantibus" yani koşullar değiştiği takdirde antlaşmada değişiklik talep edebilme ilkesi Türkiye'nin dayanak noktası olmuştur.¹³

Türkiye'nin uluslararası bir konferans toplanması talebine 14 Nisan'da SSCB, 16 Nisan'da da İngiltere olumlu yanıt vermiştir. Balkan Antantı içerisindeki müttefikleri Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'da destek verirken, Bulgaristan ise çekimser olmakla birlikte onay vermiştir. İtalya ise muhalif kalan tek ülke olmuştur.

11 CIA-RDP08C01297R000500030011-4, 6 Ocak 1945.

12 Figen Atabey, "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *History Studies*, C 5, S. 5, 2013, s. 20-22.

13 Özersay, agm., s. 232-234.

22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö (Montreux) şehrinde toplanan İngiltere, Fransa, SSCB, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Japonya ve Avusturalya devletleri Boğazların silahlandırılmasını ve Boğazlar komisyonunun yetkilerinin Türkiye'ye devredilmesini kabul etmiştir. Fakat Boğazlardan geçiş rejimi konusunda özellikle İngiltere ve SSCB arasında sorun çıkmıştır. Bu sorun nedeniyle iki kez ara verilen konferans 20 Temmuz 1936'da bir sözleşmede uzlaşmaya varılarak tamamlanmıştır.¹⁴ İmzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesinin geçişle ilgili maddeleri özetle şöyledir:

- *Ticaret Gemileri*: Barış zamanında, savaş tehdidi zamanında veya Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş döneminde serbestçe geçebilir. Türkiye'nin savaşın tarafı olduğu zamanda ise tarafsız ülkelerin gemileri düşmana yardım etmemek kaydıyla serbestçe geçebilir.
- *Karadeniz'e Kıyısı Olan Devletlerin Savaş Gemileri*: Barış döneminde Boğazlardaki toplam yabancı savaş gemisi sayısı 9 adedi ve 15 bin tonu aşamaz. Kalma süreleri ise sınırsızdır. Savaş tehdidi altındayken geçişler ancak Türkiye'nin izniyle olabilir. Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaşta, taraf olmayan devletlerin gemileri geçebilir. Savaşan devletlerin gemileri ise bazı istisnalar hariç geçemez. Türkiye'nin taraf olduğu bir savaşta ise takdir yetkisi Türkiye'ye bırakılmıştır.
- *Karadeniz'e Kıyısı Olmayan Devletlerin Savaş Gemileri*: Barış döneminde Boğazlardaki toplam yabancı savaş gemisi 30 bin tonu aşamaz fakat bazı durumlarda 45 bin tona çıkarılabilir. Denizaltı, uçak gemisi ve hattı harp gemileri geçemez. Kalma süreleri ise sınırsızdır. Savaş tehdidi altındayken geçişler ancak Türkiye'nin izniyle olabilir. Savaş tehdidi ve Türkiye'nin bir savaşta taraf olması halinde geçiş yetkisi Türk hükümetinin elindedir. Türkiye'nin tarafsız kaldığı savaş döneminde ise savaşan devlet gemileri geçemezdi.¹⁵

Montrö Boğazlar sözleşmesi imzalandığı 1936'dan bugüne kadar resmi olarak yürürlükte kalmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı öncesindeki gergin ortamda Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmış, bu kapsamda İngilizler 1939 yılında Polonya, Yunanistan, ve Romanya'nın yanında Türkiye'ye de destek teklifinde bulunmuştur. Almanya'nın SSCB ile anlaşması ve SSCB'nin Finlandiya ile savaşarak Baltık devletleri yönünde gösterdiği saldırgan ve yayılcı tutum Türkiye'yi endişelen-

14 Atabey, agm., s. 22; CIA-RDP08C01297R000500030010-5, 24 Ocak 1945.

15 "Boğazlar rejimi hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 tarihinde imza edilen mukavelename", *T.C. Resmî Gazete*, 5 Ağustos 1936, s. 7026-7033.

dirmişti. Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Eylül ve Ekim 1939'da Moskova'da yaptığı dört haftalık ziyarette gördüğü muamele de Türkiye tarafından hakaret olarak kabul edilmiştir. Nihayet Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov 1 Kasım 1939'daki bir konuşmasında Boğazlarda ayrıcalıklı bir konum ve Karadeniz ve Boğazlar bölgeleriyle ilgili karşılıklı bir yardım anlaşmasını imzalamak istediklerini söylemiştir. Böylece bir savaş tehdidi olduğunda Türkiye, Boğazlardan SSCB'ye yönelecek bir tehdide engel olacaktır. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile olan mutabakatı ve SSCB politikalarına karşı duyduğu endişe ile bu öneriyi reddetmiş ve bu tutum Ruslar tarafından Türkiye'nin İngiliz-Fransız kampına sürüklendiği ve ileride pişmanlık duyabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Fakat Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzaladığı iki numaralı protokole göre hiçbir şartta SSCB ile savaş girme yükümlülüğü olmadığını belirtmiş ve Rusya'nın tepkisini uzaklaştırmak istemiştir.¹⁶

Türkiye ile SSCB'nin arasının açılmasıyla Almanlar ile Ruslar arasında Boğazlar üzerinden bir pazarlık yapıldığının belirtileri ortaya çıkmıştı. Ancak SSCB Dışişleri Komiseri Molotov 22 Haziran 1941 tarihli konuşmasında ve daha sonra da bu söylentileri açık bir dille reddetmiştir. Buna rağmen Türkiye'de SSCB'nin Boğazlar üzerindeki niyetleri hakkındaki endişeler devam etmiştir. Türklere göre SSCB, Montrö Sözleşmesi hakkında memnun görünse de, savaştan sonra Balkanlarda elde edeceği olası topraklarla Boğazlarda bir hâkimiyet kurmak isteyebilirdi.¹⁷

Çıkarların Kesiştiği Yer: Türk Boğazları

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Türk Boğazları sorununu değerlendirirken konuyu siyasi, ekonomik ve stratejik açıdan ele almıştır. Amerikan belgelerine göre konumundan dolayı dünyanın bütün deniz devletleri için önemli olan Türk boğazları, Amerikan ticareti ve deniz taşımacılığında hiçbir zaman büyük bir role sahip olmamıştır. Fakat Boğazların durumundan etkilenen coğrafyalarda barış ve istikrarı korumak için ABD'de Boğazlar rejiminin teşvik edilmesiyle ilgilenmiştir. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD Başkanı Roosevelt "Türkiye'nin savunmasının ABD savunması için hayati önem taşıdığını" söylemiştir.¹⁸ Bu durum yazışmalarda sıkça kendini göstermiştir.

ABD'nin Boğazlardaki stratejik ve siyasi çıkarları Avrupalı devletlere göre daha

16 CIA-RDP08C01297R000500030010-5, 24 Ocak 1945.

17 CIA-RDP08C01297R000500030010-5, 24 Ocak 1945.

18 CIA-RDP08C01297R000500030011-4, 6 Ocak 1945.

geridedir. İstanbul, Avrupa Türkiye'sinin tek büyük limanı ve ülkenin en büyük ve en önemli ticaret merkeziydi. İki savaş arasında bu önem biraz azalmış olsa da aşağıdaki istatistiklere bakıldığında bölgenin ekonomik önemi bu sülardan geçen gemi sayısından anlaşılmalıdır. Buna göre 1920 yılında İstanbul'a uğrayan Türk gemileri toplam 2,5 milyon tonun sadece 77 bin tonundan (%3 civarı) ibaretti. 1939 yılında bu sayı 11 milyon tonun 3 milyon tonu (%27 civarı) olarak yükselmiştir. 1941 yılının Ocak-Mayıs ayları arasında Boğazlardan geçen gemilerin uyrukları tonaj sıralamasına göre; Türk, Yunan, Romen, Rus, İngiliz ve Alman olmuştur.¹⁹ Amerikan belgelerinde bu ülkelerden bazılarına özellikle değinilmiş ve Boğazlardaki çıkarlarının üzerinde durulmuştur.

Boğazlar sorununun ortaya çıkmasında başrol oynayan SSCB'nin bölgeyle doğrudan ilgilenmek için stratejik ve ekonomik nedenleri vardır. Bunlardan ekonomik olanlar, en az stratejik olanlar kadar önemlidir. 1913'te İngiltere, Yunanistan ve Avusturya- Macaristan'dan sonra Boğazlardan geçen gemi sayısında Rus ticaret gemileri dördüncü sıradaydı. 1914'te Çarlık Rusya'nın toplam ihracatının %40'ı veya toplam deniz ihracatının %54'ü Türk Boğazlarından geçmekteydi. Rus tahıllarının %74'ü, petrolün %88'i, manganezin %93'ü, demirin %61'i Türk Boğazları aracılığı ile ihraç ediliyordu. Her ne kadar Bolşevik Devrimi'nden sonra Boğazlara olan ilgi oransal olarak azalmışsa da 1939 yılına kadar istatistiksel olarak artmıştır. 1940 yılında savaş koşullarının etkisi ile keskin bir şekilde azalan ticaret hacmi 1,7 milyon tondan 311 bin tona düşmüştü.²⁰

SSCB'nin bölgedeki en büyük rakibi olan İngiltere, 19.yüzyılın başından beri Boğazlarda önemli bir stratejik çıkara sahipti. Uzun yıllar boyunca İngiliz gemileri Boğazların kullanımında ilk sırada yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan 1927'ye kadar Boğazlara İngiliz gemileri hâkimken, 1927'de ilk kez İtalyan gemilerinin tonajı İngiltere'yi aşmıştır. İngilizler, 1938 yılında toplam tonajın %26,8'ine ulaşan 2,9 milyon tonluk gemiyi Boğazlardan geçirmiştir. Bu oran 1940'da 693 bin tona düşmesine rağmen toplam tonajın %21,7'sine tekabül etmiştir. İki savaş arası dönemde İngiltere'nin Türkiye ile olan ticareti Türk-Alman ticaretinin gerisine düşmüş, Almanya ithalatta Türkiye'nin ihtiyacının yaklaşık %50'sini karşılarken İngiltere sadece %3,4'ünü karşılayabilmiştir. 1919-1924 yılları arasında İngiltere'nin Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon, bu dönemde Boğazlarla ilgili üç sorun olduğuna işaret etmiştir. Birincisi, küçük veya büyük fark etmeksizin Ka-

19 CIA-RDP08C01297R000500030011-4, 6 Ocak 1945.

20 CIA-RDP08C01297R000500030010-5, 24 Ocak 1945.

radeniz'e kıyısı olan devletlerin ekonomi ve güvenlik açısından bu sularda yer alan birincil çıkarları ile bu çıkarlara eşit derecede önem verilmesi gerektiğidir. İkincisi, Türk Boğazlarının iki uluslararası deniz arasında dünya ticareti açısından uluslararası bir karayolu olma özelliği olması nedeniyle diğer denizlerle aynı şekilde barışçıl ticaretin güvence altına alınma zorunluluğudur. Üçüncüsü ise o dönemlerde varlığını sürdüren Hilafet makamının mevcudiyeti ile bu su yolunun Türkiye'nin başkenti olduğu meseledir.²¹

Boğazların karayolu özelliği Belgrad, Sofya ve Selanik üzerinden gelen yolların bu bölgede birleşmesinde görülmektedir. Ayrıca Tuna Nehri üzerinden Karadeniz'e ve Boğazlara uzanan bir deniz rotası da mevcuttur. Bu yollar ve rotalar nedeniyle Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk ve Macaristan gibi Güneydoğu Avrupa devletlerinin tarihsel olarak Boğazlarda çıkarı vardı. Yolların ayrıntıları şöyledir:

- Sofya'dan Edirne'ye ve oradan da Meriç Nehri Vadisinden gelen karayolu.
- Belgrad'dan Selanik'e Morava-Vardar vadisi ve denizaşırı Boğazlara kadar olan yol.
- Durazzo'dan Selanik'e ve Edirne'den Boğazlara veya Selanik'ten eski bir Roma yolu olan *Via Egnatia* üzerinden İstanbul'a ulaşan yol.
- Tuna'nın Karadeniz'e ve oradan da Boğazlara kadar olan alt rotası.

Bu kara ve deniz yolları üzerinden Boğazlara Avrupa merkezli saldırılar düzenlenebilir, Boğazlar üzerinden de Balkanlara doğru hareket başlatılabilirdi. Bahsi geçen yolların tek bir büyük güç tarafından kontrol edilmesi Boğazların egemenliğini tehlikeye atabilirdi. Bu nedenle Balkan devletlerinin bağımsızlıklarının korunması Türkiye'nin stratejik çıkarları için önemlidir. Aksi düşünüldüğünde Boğazlarda hakim olacak büyük bir gücün Güneydoğu Avrupa ülkelerini tehdit edebileceği çıkarımı yapılabilir. Bu nedenle Boğazların barış ve istikrarını destekleyecek pratik bir çözüme ihtiyaç vardı. Güneydoğu Avrupa devletlerinin Boğazlardaki ekonomik çıkarları farklılık göstermektedir. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden Bulgaristan ve Romanya'nın sadece Türk Boğazları aracılığı ile açık denizlere çıkışı vardı. Romanya'nın Boğazlardan geçen gemilerinin 1939 yılındaki tonajı 850 bini bulmuştur. Yugoslavya kayda değer bir tonaja sahip olmasına rağmen Boğazlar bölgesine pek ilgili değildi. Macaristan ise Boğazlarda Yugoslavya'dan bile düşük ticaret hacmine sahipti. Buna karşık Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Yu-

21 CIA-RDP08C01297R000500030008-8, 24 Ocak 1945.

nanistan, Boğazlardan geçen ticaret gemileri sıralamasında ilk üç sıradaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önceki on yılda ortalama 2 milyon ton tonaja sahipti. 1939 yılına toplu olarak bakıldığında Balkan ülkelerinin Boğazlardan taşıdıkları yük miktarına göre sıralanışı; Yunanistan (930 bin ton), Romanya (845 bin ton), Bulgaristan (180 bin ton), Yugoslavya (80 bin ton), Macaristan (16 bin ton) ile toplam taşınan yükün %26'sını oluşturmuştur. Savaşın ilerlediği 1940 yılında ise Romanya 547 bin ton ile ilk sıraya çıkmış, bu ülkeyi Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Macaristan takip etmiştir. Toplam taşınanın %40'ı düşen miktarlara rağmen Balkan ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir.²²

Montrö Sözleşmesinin imzalanmasından sonra Boğazlar Sorunu, esas itibariyle SSCB'nin talepleri üzerine gündeme gelmiştir. SSCB'nin Boğazlarla doğrudan ilgilenmesi Karadeniz ile olan kıyısı nedeniyledir. SSCB, Türk Boğazlarını yabancı savaş gemilerinin veya uçaklarının geçişine kapatmak ve kendi Karadeniz filosunun bulunduğu alana girişleri engellemek istemekteydi. Stratejik olarak; Boğazlar yabancı savaş gemilerine serbestçe açılsa SSCB, Karadeniz'de tehdit edilebilir, Boğazlar kapatılırsa Karadeniz bir Rus gölü haline gelebilir ve Türkiye SSCB'nin egemenliğine girebilirdi.²³ Sovyet Rusya'nın denize erişimiyle ilgili sorunlar iki kategoriye ayrılmıştır:

- Arazi, su, iklim bölgeleri, nüfus dağılımı, kaynaklar, üretken kapasiteye sahip alanlar ile ilgili olarak coğrafi konum faktörlerinin dayattığı problemler
- Rus limanlarına gelen ve giden su üstü gemilerinin hareketinin kontrolüne ilişkin ulusların tutum ve varsayımlarının yarattığı ve sürdürdüğü meseleler

Sovyet Rusya ile Atlantik Okyanusu veya Akdeniz üzerinden Hint Okyanusu arasında hareket eden tüm gemiler, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nın dar sularından geçmek zorundaydı. Romanya ve Bulgaristan'da benzer konumdaydı. Aynı şekilde Tuna üzerinden denize erişimi olan iç ülkeler (Avusturya, Macaristan, bir dereceye kadar Çekoslovakya, Yugoslavya ve Almanya) Boğazlar üzerinde aynı şartlardadır. Fakat Sovyet Rusya'nın durumu büyük devletler arasında eşi olmayan niteliktedir. Rusya'nın denize çıkışları dünya üzerinde derine giren koylar veya denizler olarak görülüyor. Ancak okyanus nakliyatının genellikle ton-mil başına maliyeti en ekonomik kara taşımacılığına göre onda birdir. Sovyet

²² CIA-RDP08C01297R000500030008-8, 24 Ocak 1945.

²³ CIA-RDP08C01297R000500030010-5, 24 Ocak 1945.

Rusya'nın birçok bölgesine göre Rus limanlarından dünyanın geri kalanına daha yakın bir iletişim vardı. Sovyetler Birliği'nin öncelikli kaygısı, Boğazlar konusunda içinde bulunduğu potansiyel olumsuz durumu ortadan kaldırmaktı. SSCB, dost olmayan bir gücün Boğazları Rus ticaretine ve savaş gemilerine kapatmasından endişe ediyordu. Türkiye her zaman Sovyetler Birliği'ne dost olsa da Boğazları Almanya'ya karşı koruyabilecek güçte değildi.²⁴ Aslında Rus politikası Çarlık Rusya döneminde de aynıydı ve Bolşevik Devrimi'nden sonra da değişmemiştir. Ruslar tarih boyunca kapalı denizler Baltık ve Karadeniz ile açık denizler arasında bağlantı sağlayan Boğazların ticaret gemilerine açık olmasını ve Boğazların Karadeniz'e kıyası olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı bulunmasını istemiştir.²⁵

Boğazlar Üzerinde Sovyet Taleplerinin Ortaya Çıkış Süreci

Sovyet Rusya, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin kendi lehine değiştirilmesi düşüncesini İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında gündeme getirmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Eylül-Ekim 1939 tarihlerindeki Moskova ziyaretinde SSCB Dışişleri Komiseri Molotov, Saraçoğlu'na Montrö Sözleşmesinde değişiklik taleplerini içeren taslak bir metin vermek istemiş fakat bu metin daha sonra bırakılmıştır. Taslak metnin başlıca maddeleri şunlardı;

1. Türk ve Rus devletlerinin dışındaki üçüncü devletlere ait savaş gemilerinin her şartta Boğazlara ve Karadeniz'e geçişi konusunda Türk ve Rus hükümetlerinin istişareleri ile karar verilecekti.
2. Türkiye, Karadeniz'e sahili bulunmayan devletlerin Montrö'nün 18. maddesinde bulunan toplam tonaj sınırının beşte birini aşan savaş gemilerinin Boğazlara ve Karadeniz'e geçişlerine izin vermeyecekti.
3. Türkiye, insani amaçlarla Karadeniz'e kıyası olmayan devletlerin gönderecekleri savaş gemilerini Boğazlara ve Karadeniz'e Sovyet Rusya'nın oluru olmadan sokmayacaktı.²⁶

Almanya'nın SSCB'ye saldırmasıyla İngiliz ve Sovyet Rusya hükümetleri 10 Ağustos 1941'de Ankara'da yayımladıkları ortak bildiriye Montrö Sözleşmesine bağlılıklarını taahhüt etmiştir. Hatta bu iki devlet bir Avrupa gücünün saldırısına

24 CIA-RDP08C01297R000500030007-9, 9 Temmuz 1945.

25 İsmail Köse, "Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri: 1945-1946 Notaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C 74, S. 4, 2019, s. 1127.

26 Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, C 2, İstanbul 2002, s. 421.

uğraması durumunda Türkiye'ye her türlü yardımı yapmaya hazırды.²⁷ Böylece Montrö Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi talepleri bir süreliğine rafa kalkmıştır. Sovyet Rusya'nın isteklerine karşı Türk Hükümeti'ni destekleyen en büyük güç 19 Ekim 1939 yılındaki ittifak antlaşması gereğince İngiltere olmuştur. Fakat İngiltere'de Kahire Konferansı'nda (22-26 Kasım 1943) Stalin'in Türkiye hakkındaki planlarını ve Boğazlarla ilgili düşüncelerini Türkiye'ye aktarmamıştır.²⁸ 9-20 Ekim 1944 yılındaki Dördüncü Moskova Konferansı'nın ilk günü gerçekleştirilen görüşmelerde Sovyet Rusya'nın talepleri yeniden gündeme gelmiştir. İngiltere Başbakanı Winston Churchill, artık Disraeli veya Lord Curzon gibi Rusya'yı engelleyici bir politika gütmediklerini, Rusya'nın sıcak denizlere ve okyanuslara erişme isteğine karşı düşmanlık beslemediklerini söylemiştir. Arkasında da Stalin'in Montrö Boğazlar Sözleşmesinde yapılacak değişiklikler hakkındaki görüşünü sormuştur. Stalin değişiklikler hakkında net konuşmasa da Rusya'nın Boğazları kapatabilecek, Rus ithalat ve ihracatını hatta savunmasını engelleyebilecek Türkiye'ye tabi olmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir. Stalin, Türkiye'nin Boğazlarda sahip olduğu aynı hakların Süveyş'te Mısır'a ve Panama'da Güney Amerika ülkelerine verilmesi durumunda İngiltere ve Amerika'nın tepkisinin ne olacağını sormuştur. Rusya, Stalin'e göre daha kötü durumdaydı. Churchill, Rusya'nın ticaret gemileri ve savaş gemileri ile Akdeniz'e serbestçe girmesinden yanaydı fakat Türkiye'nin İstanbul'un işgalinden korkmaması için değişiklik taleplerinin önceden bildirilmesini istiyordu. Nitekim Churchill'e göre de Montrö Boğazlar Sözleşmesi geçerliliğini yitirmişti.²⁹ Bu tutum daha sonraki dönemde resmiyete dökülecektir.

Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusundaki niyetleri Kanada'nın Rusya elçisinin yazışmalarına da yansımıştır. Kanada'nın Moskova Büyükelçisi L. D. Wilgress'in 9 Kasım 1944 tarihli raporunda SSCB'nin Karadeniz'in önde gelen gücü olarak Boğazlardan geçiş konusunda çıkarlarına uymayan Montrö Boğazlar Sözleşmesini rafa kaldırmak istediğini bildirmiştir. Fakat Wilgress, Sovyet Rusya'nın Boğazların uluslararası hale getirilmesi talebine rağmen Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik olumsuz bir niyeti olduğunu düşünmediğini de vurgulamıştır.³⁰ Yalta

27 CIA-RDP08C01297R000500030011-4, 6 Ocak 1945.

28 Köse, agm., s. 1126.

29 "Record of Meeting at the Kremlin, Moscow, 9 October 1944, at 10 p.m.," October 09, 1944, *History and Public Policy Program Digital Archive, Public Record Office*, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/123186>

30 W.L. *Mckenzie King Papers*, 1944, Correspondance Primary Series, Vasilevich-Wilgress, M. G. 26, J1, Vol. 376, 9 Kasım 1944.

Konferansında (11 Şubat 1945'te) ABD Dışişleri Bakanı Edward Stettinius Jr., İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve SSCB Dışişleri Komiseri Molotov bir sonraki Londra Konferansında Sovyet Rusya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili önerilerini görüşmek ve hükümetlerine rapor etmek için sözleşmişlerdi. Türk hükümeti de uygun zamanda bilgilendirilecekti.³¹ Yalta Konferansından sonra Türkiye ile olan ilişkilerinde daha net olan Sovyet Rusya, 24 Mart 1945'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov arasındaki görüşmede Boğazlar konusunda Türkiye ile ikili görüşmeler yapılmasının istendiğini bildirmiştir. Sarper'in cevabı ise Montrö Boğazlar Sözleşmesinin çok taraflı bir antlaşma olduğu ve kabul edemeyecekleri yönünde olmuştur. 19 Mart 1945'te yeniden bir araya gelen ikiliden Molotov bir nota ile; Sovyet hükümetinin yeni oluşan şartlar ve savaşın oluşturduğu ortam nedeniyle 17 Aralık 1925 tarihinde başlayan Türk-Sovyet Antlaşması'nın uzatılmayacağını bildirmiştir.³² 7 Haziran 1945'te Sarper'e verilen ikinci bir notada ise barış antlaşmasının yenilenmesi için Rusya'ya Boğazlarda kara ve deniz üssü verilmesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin Rusya yararına tadil edilmesi ve Türkiye'nin doğu sınırında Rusya lehine sınır düzenlemesi yapılması istemişti. Sarper ise 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın yeniden müzakereye açılmayacağını ve Ruslara Boğazlarda üs ya da Doğu Anadolu'da toprak verilemeyeceğini ifade ederek notayı anında yanıtlamıştır.³³

Postdam Konferansından hemen önce, 5 Temmuz 1945'te, İngiltere; Rus taleplerinin yanlış olduğu ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı olacak hareketlerin hoş karşılanmayacağına dair bir bildiriye Rus Dışişleri'ne iletti.³⁴ Sovyet Rusya bu ikaza cevap vermemiş aksine 23 Temmuz 1945 günü Postdam Konferansında yaptığı konuşmada Stalin; Boğazlardan geçiş rejiminde yapılması gereken değişiklikleri gündeme getirmiş ve sınırların karşılıklı güvene alınması için Kars'ın Ermenistan'a Ardahan'ın ise Gürcistan'a verilmesini istemiştir. Sovyet Rusya aynı yıl Kasım ayında bitecek olan Sovyetler Birliği-Türkiye Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın uzatılması için sınırı düzeltmesini şart koşturmuştur. Stalin ayrıca Türklerin ittifak antlaşması talep etmemesi halinde sınır düzeltmesi istenmeyeceğini eklemiştir.

31 National Archives and Records Administration (NARA), Cold War International History Project (CWIHP), 116176, 11 Şubat 1945.

32 Sabit Dokuyan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri", *CTAD*, S. 18, 2013, s. 121.

33 Nasrullah Uzman, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", *Gazi Akademik Bakış*, C 11, S. 22, 2018, s. 121-122.

34 Dokuyan, agm., s. 122.

tır. Buna ek olarak Sovyet Rusya ittifak antlaşması için Boğazlarda ya da Boğazlara yakın bir mevkide savaş gemilerinin yakıt alabilmesi, bakımlarının yapılması için bir üs ve Boğazların güvenliğini Türkiye ile ortak sağlamak adına güvence istiyordu. Postdam Konferansındaki bu gelişmeler İngilizler tarafından Türk hükümetine bildirilmiştir. Türkiye aldığı haberlerden sonra 17 Ağustos'ta İngiltere'ye üç gün sonra 20 Ağustos'ta da ABD'ye bir nota vererek tutumunu açıklamıştır.³⁵

11 Ekim 1945'te ABD Dışişleri Bakanı Brynes'e bir basın toplantısında Postdam Konferansında görüşülen Boğazlar konusu sorulmuştur. Brynes cevabında; ABD Başkanı Truman'ın tüm Avrupa su yollarının uluslararası hale getirilmesini önerdiği ve Çanakkale Boğazı sorunuyla özel olarak ilgilenmediğini belirtmiştir. Devamında Brynes, Postdam Konferansında ABD'nin Boğazlar konusunda Montrö Boğazlar Sözleşmesini tartıştığını ve bir karara varıldığını eklemiştir. Buna göre ABD, Türkiye'ye su yollarının uluslararası hale getirilmesi konusunda genel bir soru yöneltecekti. Fakat bu soru Türk boğazları için değil bütün Avrupa'nın kıta içi ulaşımı açısından genel bir soruydu. Gazeteciler tarafından sorulan diğer bir soru ise ABD'nin Sovyet Rusya'nın Boğazlardaki üs taleplerini desteklemeyi kabul edip etmediği hakkındaydı. Byrnes Montrö Boğazlar Sözleşmesinin şüphesiz gözden geçirileceğini fakat değişikliklerin ne olacağını kesin olarak belirlenmesi gerektiğini söylemiştir. Bu kapsamda Postdam Konferansından sonra ABD ile Türkiye arasında bazı görüşmelerin olduğunu aktarmış, Türkiye'nin ABD tarafından sorulan soruya cevap vermesine kadar Rus isteklerinin onaylanıp onaylanmadığının yanıtlanmayacağını vurgulamıştır.³⁶ Tüm bu gelişmelerden sonra Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açılış konuşmasında Rus talep ve suçlamalarını reddetmiştir.³⁷ Hemen ertesi gün olan 2 Kasım'da da Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Edwin C. Wilson tarafından Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya bir nota verilmiştir. Bu nota Türkiye'nin 20 Ağustos'ta ABD'ye gönderdiği notanın dikkatle incelendiğinin belirtilmesiyle başlamış fakat ABD'nin Postdam Konferansında Sovyet Rusya ve İngiltere ile anlaşığı vurgulanmıştır. Bu antlaşmaya göre 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesinin günün şartlarına göre revize edilmesi için üç hükümetin de ayrı ayrı

35 Köse, agm., s. 1126-1128.

36 "TASS Digest, 'Byrnes' Statement at a Press Conference; etc.," October 11, 1945, *History and Public Policy Program Digital Archive*, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 97, ll. 37-48. Contributed by Sergey Radchenko and translated by Gary Goldberg. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/134690>

37 Köse, agm., s. 1130.

Türkiye ile görüşeceği kararlaştırılmıştı. ABD 1946'da konunun çözümü için uluslararası bir konferans toplanmasını önermiş ve Montrö Boğazlar Sözleşmesinin aşağıdaki ilkelere dayanarak gözden geçirilmesini istemiştir:

- Boğazlar daima bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olacaktır.
- Boğazlar, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine her zaman açık olacaktır.
- Barış zamanında mutabık kalınan tonaj sınırlarına uygun olan geçişler haricinde Karadeniz'e kıyısı olan güçlerin özel izni dışında diğer devletlerin Boğazlardan geçişi reddedilecektir.
- Sözleşmede yer alan Milletler Cemiyeti yerine Birleşmiş Milletler koyulacak, Japonya imzacı devletlerden çıkarılacaktır.³⁸

Sovyet Talepleri ve Diplomatik Müzakereler

Sovyet Rusya'nın daha önce ittifak antlaşmasını yenilemek için öne sürdüğü şartlar ilk kez 7 Ağustos 1946'da resmi bir nota halinde Türk tarafına iletilmiştir. Sovyetler Türkiye ile birlikte Postdam Konferansında vardıkları antlaşma üzerine ABD'ye ve İngiltere'ye de notanın bir kopyasını iletmiştir. Türk tarafına verilen nota iki kısımdan oluşmuştur: gerekçe ve istenen değişiklikler. Rus notasında Türkiye'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesinin gereklerini yerine getirmediği ileri sürülmüş ve çeşitli örnekler verilmiştir. Bu örnekler İkinci Dünya Savaşı sırasında Mihver Devletleri'nin savaş gemilerinin ve yardımcı savaş gemilerinin Boğazlardan geçirildiğini ileri sürmekteydi. Bu kapsamda 9 Temmuz 1941'de *Seafalke* isimli Alman devriye botunun, aynı yılın Ağustos ayında *Tarvisio* adlı İtalyan yardımcı savaş gemisinin Boğazlardan Karadeniz'e ve 1944 yılı Mayıs-Haziran aylarında birden çok savaş gemisinin Karadeniz'den Ege Denizi'ne geçtiği belirtilmiştir. Sovyet Rusya'ya göre Montrö Boğazlar Sözleşmesi düşman devletlerin Boğazlardan geçmelerine engel olmamıştı ve Türkiye bunun sorumluluğundan kaçamazdı. Sovyet Rusya'nın talep ettiği değişiklikler şöyleydi:

1. Boğazlar her zaman bütün ülkelerin ticaret gemilerinin geçişine açık olmalıdır.
2. Boğazlar, Karadeniz güçlerinin savaş gemilerinin geçişine her zaman açık olmalıdır.
3. Karadeniz güçlerine ait olmayan savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine özel olarak öngörülen haller dışında izin verilmez.

4. Karadeniz'e giden tek deniz geçişi olarak Boğazlar rejiminin kurulmalıdır.
5. Türkiye ve SSCB Boğazların diğer devletler tarafından kendi amaçları için kullanılmasının önlenmesi için Boğazların ortak savunma araçlarını organize edecektir.³⁹

Sovyet Rusya'nın bu notası İngiltere ve ABD'ye de bildirilmiştir. ABD tarafından yapılan incelemede notanın bazı maddelerinden memnun olunmamıştır. Sovyet Rusya'nın Washington Maslahatgüzarına verilen cevapta ABD'nin notada talep edilen ilk üç maddeye katıldığı belirtilmiştir. Fakat dördüncü maddede yer alan yeni bir Boğazlar rejiminin kurulmasının Montrö Boğazlar Sözleşmesinin tadilatından çok yeni bir sınırlama önerdiği vurgulayan ABD temsilcisi Dean Acheson, ABD hükümetinin sadece Karadeniz güçlerinin hakim olduğu bir Boğazlar rejimini desteklemeyeceğini bildirmiştir. Yine notanın beşinci maddesindeki Boğazlarda Türk-Rus ortak savunma organize edilmesi düşüncesi, ABD'nin Boğazların savunmasını Türklerin yapması görüşüne aykırı bulunmuştu. Ayrıca Rus notasında BM'nin yer almaması da eleştirilmiş ve ABD'nin pozisyonununun BM'ye Boğazlarda sorumluluk vermek olduğu eklenmiştir.⁴⁰ İngiltere'nin Rus notasıyla ilgili değerlendirmeleri de ABD ile aynı doğrultudadır. 21 Ağustos 1946'da Rus tarafına verilen cevapta ilk üç madde hakkında yorum yapılmamış, diğer iki madde ise kabul edilmemiştir.⁴¹

Tüm bu yazışmalardan sonra Türkiye'nin cevabı 22 Ağustos 1946'da gelmiş ve ilk olarak Sovyet Rusya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesinin ihlaliyle ilgili iddialarına cevap vermiştir. Buna Seafalke isimli Alman gemisi ticari bayrak taşımakta ve savaş gemileri kayıtlarında yer almamaktaydı. Seafalke'in Montrö Boğazlar Sözleşmesinin eklerinde yer alan savaş gemisi tanımlarına uymadığı ve silahlı olmadığı için geçişine izin verildiği belirtilmiştir. İtalyan gemisi Tarvisio ise İtalyan yardımcı savaş gemileri listesinde olduğundan Türk hükümeti bu geçişin bir kandırmaca sonucu gerçekleştiğini kabul etmiş ve İtalya'dan savunma istendiğini bildirmiştir. Gelen cevapta sözü edilen geminin ticaret gemisine dönüştürüldüğü bilgisi verilmişse de 9 Ağustos 1941'de yeniden geçiş başvurusunda bulunan geminin isteği reddedilmiştir. Türkiye, Rus notasındaki iddialara karşılık olarak İkinci Dünya Savaşı boyunca Sovyet Rusya'dan hiçbir uyarı almadığını aktarmıştır. Sovyet taleplerine gelindiğinde ise Rus tarafının Sözleşmesinde yer alan gözden geçirme

39 CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 7 Ağustos 1946.

40 CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 19 Ağustos 1946.

41 CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 21 Ağustos 1946.

kurallarına uyması beklenmekteydi. Notanın ilk üç maddesinin uluslararası bir konferansta konuşulabileceği fakat dördüncü maddenin Montrö Boğazlar Sözleşmesinden ayrı bir talep olduğu ve Sözleşmeyi imzalayan diğer güçlerin çıkarlarına ters olduğu ileri sürülmüştür. Beşinci maddede yer alan ortak savunma hattı organizasyonu ise Türk hükümeti tarafından egemenlik haklarıyla bağdaşmayan bir durum olarak görülüp kabul edilmemiştir. Türkiye'nin kendi kendine savunabilecek güce sahip olduğu vurgulanmış ve Sovyet Rusya'nın endişelerine anlam verilemediği eklenmiştir. Ayrıca BM'nin ilkelerine olan bağlılık da teyit edilmiştir.⁴²

Sovyet Rusya hükümeti 24-25 Eylül 1946'da Türk notasına cevap vermiştir. İlk olarak usulsüz gemi geçişlerinin tekrarlandığı notada Türkiye'nin Boğazlardaki gemilerin hareketi hakkında vermekte yükümlü bulunduğu raporu vermeye bıraktığına dikkat çekilmiştir. Sovyet Rusya, Türk notasındaki açıklamaları yeterli görmemiş fakat Rus taleplerinin ilk üçünü kabul etmeye hazır olmasından memnun olduğunu da söylemiştir. Sovyet Rusya dördüncü maddedeki yeni Boğazlar rejimi talebini 16 Mart 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşmasına dayandırmış ve Türk tarafının bu antlaşmada Boğazlar üzerindeki söz hakkının sadece Karadeniz'e kıyası olan devletlerde olduğunu kabul ettiğini ileri sürmüştür. 13 Ekim 1921'deki Kars ve 21 Ocak 1922'deki Türkiye-Ukrayna antlaşmalarında da benzer maddeler yer almıştır. Dolayısıyla Sovyet Rusya'ya göre Rus taleplerinin dördüncüsü önceki antlaşmalarla uyum içerisindeydi. Sovyet Rusya beşinci maddenin de Türkiye'nin egemenlik haklarına zarar vermeyeceğini hatta daha da güçlendireceğini düşünmekteydi.⁴³

Sovyet Rusya'nın Türk tarafına verdiği ikinci nota da ABD ve İngiltere tarafından incelenmiştir. Her iki ülkede ilk notaya verdikleri cevaplarda ısrarcı olmuş ve uluslararası bir konferansa katılabileceklerini belirtmişti. ABD tarafından Rus taleplerinin ilk üçü dışındakiler onaylanmamış, Türkiye'nin kontrolünde kalacak Boğazlarda bir güvenlik sorunu yaşanması halinde bu sorunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin konusu olacağı vurgulanmıştır. İngiltere ise Boğazlarla ilgili doğrudan yazışmalara artık gerek olmadığını ve bu adım tamamlandığını söylemiştir. Buna göre sıradaki adım Montrö Boğazlar Sözleşmesinin revizyonu için bir konferans toplanması olacaktı.⁴⁴

Sovyet Rusya'nın ikinci notası ve taleplerindeki ısrarı üzerine Türk hükümeti 18

42 CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 22 Ağustos 1946.

43 CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 24-25 Eylül 1946.

44 CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 9 Ekim 1946.

Ekim 1946'da karşı bir nota vermiştir. Bu notada Boğazlardan geçiş konusundaki Rus iddialarının önceki notada cevaplandığı ve Montrö Boğazlar Sözleşmesindeki boşluklardan kaynaklanan bir sorun olduğu belirtilmiştir. Yine de Sovyet Rusya'nın iddiaları devam ederse Türk hükümetinin iyi niyet ve sadakatini göstermek için gerekirse bir tahkim mahkemesine çıkmayı kabul ettiği bildirilmiştir. Sovyet Rusya'nın rapor iddiasına karşılık verilen cevapta da bu raporun ilgili sözleşme gereği savaştan devletlere sunulmaması, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzacıları ve Milletler Cemiyeti'ne sunulması gerekiyordu. Sovyet Rusya savaştan devletler arasında olduğundan ve Milletler Cemiyeti'nden ayrıldığından dolayı rapor gönderilmesine gerek yoktu. Rus notasındaki diğer detaylara da verilen cevaplardan sonra Türkiye, Sovyet Rusya'nın Karadeniz kıyılarını tehdit eden asıl meselenin Boğazlar olmadığını belirterek aşağıdaki nedenler olduğunu ileri sürmüştür:

- Almanya'nın Romanya ve Bulgaristan'a hakim olarak Karadeniz kıyılarına yerleşmesi bu ülkelerin donanmalarına sahip olması, Alman ve İtalyan gemilerinin demiryolu ve Tuna nehri üzerinden Karadeniz limanlarına gönderilmesi,
- Karadeniz kıyılarındaki 1942 yılı baharında başlayan taarruzlar ile Alman askeri birliklerinin varlığı

Türkiye tüm bu bilgilendirmelerden sonra Montrö Boğazlar Sözleşmesinde nelerin değiştirilmesi konusundaki fikrini de notada sunmuştur. Buna göre; Sözleşme'nin ikinci ekinde yer alan koşulların ve teknik kavramların revize edilmesi, Milletler Cemiyeti yerine Birleşmiş Milletlerin metine uyarlanması ve Japonya'nın taraf ülkelerden çıkarılması buna karşılık ABD'nin imzacı olması gerekmektedir. Bunların dışında kendisine yöneltilen taleplerin ertelenmesi halinde Türkiye, Boğazlardan geçişle ilgili hükümlerin Türkiye'nin egemenlik haklarına ve güvenliğine zarar vermeyecek şekilde gözden geçirilmesi için bir konferansta bulunmayı kabul edebilirdi. Sovyet Rusya'nın notasında yer alan ve eski antlaşmalara atıf yaparak Boğazlar rejimi kurulması talepleri de Türkiye tarafından cevaplanmıştır. Türkiye yeni antlaşmaların eskilerini hükümsüz kılacağı ilkesinden hareketle eski antlaşmalara dayanan istekleri reddetmiştir. Boğazlarda ortak savunma üzerine gelen Rus ısrarı hakkında Türkiye, kendisini savunabileceğini, ihtiyaç duyulması halinde ise BM'den yardım alınabileceğini vurgulamıştır.⁴⁵

Boğazlarla ilgili görüşmelere bir süre ara verilmiş olsa da Türkiye'nin endişeleri sürmüştü ve bu endişeler Amerikan belgelerine yansımıştır. Moskova Büyükelçisi Ali

45 CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 18 Ekim 1946.

Muzaffer Göker ABD Büyükelçisi Kirk'e Sovyet Rusya'nın Boğazlar ve Montrö meselesini yakında yapılması önerilen Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısında gündeme getirebileceğini bildirmiştir. Göker, SSCB'nin 1946'dan bu yana Türkiye'ye herhangi bir yaklaşımda bulunmadığını belirterek, Türkiye'nin bir Sovyet tankerini bombaladığı iddiaları sonrasında Şubat ayında verilen protesto notasının Boğazlar konusunu açmanın ilk hamlesi olabileceğini söylemiştir. Sovyet basınının olayla ilgili tamamen sessiz kalması Göker'e göre Sovyet Rusya'nın olayı acil bir propaganda yerine diplomatik amaçlarla kullanma arzusundan kaynaklanıyordu. ABD'ye göre Türk Büyükelçisi'nin endişeleri Montrö Boğazlar Sözleşmesinin bu yıl olası bir revizyon için gündeme gelmesinden dolayıydı ve Sovyet basının sessizliği Sovyet Rusya'nın ciddi olayları genellikle ihtiyatla ele alması sebebiyle önemli sayılmayabilirdi.⁴⁶ ABD tarafından Türkiye'nin NATO'ya dahil olma sürecinin Boğazlar konusunu yeniden gündeme getirebileceği de düşünülmüştür. 3 Ağustos 1951 tarihli "Türk Boğazları Sorununun Yeniden Ortaya Çıkma Olasılığı" konulu bir memoranduma göre Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya dahil olma planına SSCB'nin tepkisi diplomatik baskı kurmak amacıyla Montrö Boğazlar Sözleşmesinin gözden geçirilme talebi olabilirdi. Yine kendisine göre saldırgan bulunduğu NATO'ya Türkiye'nin katılmasının bahsi geçen sözleşmenin ruhunu ihlal edeceğini ileri sürebilirdi. Sözleşmedeki Sovyet çıkarları lehine olası değişiklik talebi Türkiye'yi NATO'ya katılmaktan alkoyacak ya da NATO'nun Türkiye'nin üyeliğini reddetmesini sağlayacak potansiyele sahipti. Sözleşmenin maddeleri gereğince 9 Ağustos 1951'e kadar imzacı devletler revizyon talebinde bulunabilirdi. Fakat sayısal üstünlük bakımından SSCB'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesinin revizyonu için gereken oyları toplayamayacağı açıktı bu talep sadece caydırıcı olabilirdi.⁴⁷ Sovyet Rusya, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili değişim talebini 9 Ağustos 1951 tarihine kadar gerçekleştirmemiştir. Böylece yeniden bir talep içerisine girmek için 1956 yılının beklenmesi gerekiyordu. Sovyet Rusya'nın bu hareketsizliği Türkiye ve diğer ilgili ülkeler tarafından duyulan endişeleri hafifletmiştir.⁴⁸

5 Mart 1953'te SSCB lideri Stalin'in ölmesiyle birlikte Sovyet Rusya Türkiye üzerindeki toprak taleplerinden vazgeçtiğini 30 Mayıs 1953 tarihli bir nota ile bildirmiştir. Ayrıca Rusların Boğazların güvenliğini her iki ülkenin çıkarlarına uygun koşullar altında sağlama düşüncesine inanmaya başladığı belirtilmiştir. Yine de Sovyet Rusya'nın bu uzlaştırıcı dili Türkiye'nin NATO'daki rolünü baltalamak,

46 CIA-RDP79T00975A000100240001-3, 6 Mart 1951.

47 CIA-RDP79R00904A000100020043-4, 3 Ağustos 1951.

48 CIA-RDP79T00975A000300420001-1, 16 Ağustos 1951.

Türk topraklarında NATO üsleri inşa etmekten caydırmak ve Balkan ittifakını zayıflatmak amacıyla tasarlanmış olabilirdi. Diğer yandan Montrö Boğazlar Sözleşmesinin Ruslar tarafından kabullenilmediği göz önüne alındığında bu notayla birlikte yeni bir teklif geleceği düşünülebilirdi.⁴⁹ Sovyet Rusya'nın notasının Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Muzaffer Göker tarafından komşularla ilişkileri normalleştirmek ve diplomasiye dönüş için engelleri kaldırmak üzerine Sovyet taktiklerinin açık bir ifadesi olarak nitelendirilmiştir. Sovyet Rusya'nın Balkanlardaki aleyhine olan gelişmeleri göze alarak başka hamlelerde yapacağı düşünülmekteydi. Nitekim Sovyet Rusya'nın Türkiye ve Yunanistan temsilcileri Moskova'ya dönmüş yeni talimatları almaktaydı ve Yugoslavya'ya da oldukça deneyimli bir Balkan uzmanı atanmıştı.⁵⁰ Sovyet Rusya'nın Boğazların kontrolü ve toprak taleplerini geri çekmesi Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından Montrö Boğazlar Sözleşmesinin tadilatı için yeni bir tartışmanın açılabilceği şeklinde yorumlanmıştır. Bir Türk Dışişleri yetkilisi Sovyet notasındaki belirsizliğin konuyla ilgili daha fazla nota alışverişini teşvik için tasarlanmış olabileceğini söylemiştir.⁵¹

Sonuç

Türk Boğazları konusu gerek Karadeniz'e kıyısı olan devletleri gerekse coğrafi konumu nedeniyle Avrupalı devletleri tarih boyunca yakından ilgilendirmiştir. ABD'nin bağımsızlığını kazanıp Avrupa siyasetine dahil olması ve kurduğu çıkar ilişkileri Boğazlara da ilgi göstermesi sonucunu doğurmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce başlayan ama resmiyete savaş sonrasında dökülen Sovyet Rusya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi üzerindeki revizyon talepleri, ABD ve İngiltere'yi de sürecin bir tarafı haline getirmiştir. Postdam Konferansı'nda bu üç devlet bahsi geçen sözleşmenin değiştirilmesi için bir fikir birliğine varmış ve Türkiye'ye nota göndermiştir. Fakat ABD ve İngiltere, Sovyet Rusya'nın Türk tarafına gönderdiği notalarda yer alan Boğazlar hakkındaki beş talepten ikisine katılmamış, yeni bir Boğazlar rejimi oluşturma ve Boğazlarda ortak savunma organizasyonu kurma taleplerine karşı Türkiye'nin yanında yer almıştır. ABD'nin istihbarat kuruluşlarından biri olan CIA'nin raporlarında Boğazlar meselesi sadece siyasi yönden ele alınmamıştır. Belgelerde bölgedeki ekonomik çıkarlar özellikle vurgulanmış ve hangi devletin Boğazlara ne kadar bağımlı olduğu üzerinde durulmuştur. Sovyet Rusya içinse ekonomik çıkarların stratejik çıkarlar kadar önemli olduğu hususu-

49 CIA-RDP79T00975A001100570001-6, 4 Haziran 1953.

50 CIA-RDP91T01172R000200310008-9, 5 Haziran 1953.

51 CIA-RDP79T00975A001100670001-5, 16 Haziran 1953.

na özel olarak değinilmiştir. ABD, yeni dünya koşulları gereği Sovyet Rusya'nın savaş gemilerini Boğazlardan geçirebilmek gibi bazı taleplerine hak vermiş fakat NATO'nun kurulmasından sonra Rus politikaları hakkında çeşitli endişeler de duymuştur. Özellikle Türkiye'nin NATO'ya katılmasının engellenmesi için Rus tarafının çeşitli hamleler yapacağı beklentisi belgelere yansımıştır. Hatta 1953 yılında Sovyet Rusya'nın Boğazlar üzerindeki taleplerinden vazgeçmesinin de bir plan dahilinde olabileceğinden kuşku duyulmuştur. CIA belgelerinde ekonomik istatistikler, stratejik hedefler ve diplomatik süreçler ele alınarak Boğazlar sorununun gelişim süreci incelenmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Central Intelligence Agency (CIA),

- CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 18 Ekim 1946.
CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 19 Ağustos 1946.
CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 2 Kasım 1945.
CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 21 Ağustos 1946.
CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 22 Ağustos 1946.
CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 24-25 Eylül 1946.
CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 7 Ağustos 1946.
CIA-RDP08C01297R000500030004-2, 9 Ekim 1946.
CIA-RDP08C01297R000500030007-9, 9 Temmuz 1945.
CIA-RDP08C01297R000500030008-8, 24 Ocak 1945.
CIA-RDP08C01297R000500030010-5, 24 Ocak 1945.
CIA-RDP08C01297R000500030011-4, 6 Ocak 1945.
CIA-RDP79R00904A000100020043-4, 3 Ağustos 1951.
CIA-RDP79T00975A000100240001-3, 6 Mart 1951.
CIA-RDP79T00975A000300420001-1, 16 Ağustos 1951.
CIA-RDP79T00975A001100570001-6, 4 Haziran 1953.
CIA-RDP79T00975A001100670001-5, 16 Haziran 1953.
CIA-RDP91T01172R000200310008-9, 5 Haziran 1953.

National Archives and Records Administration (NARA),

- Cold War International History Project (CWIHP), 116176, 11 Şubat 1945.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- “Boğazlar rejimi hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 tarihinde imza edilen mukavelename”, *T.C. Resmi Gazete*, 5 Ağustos 1936.

“Lozan Sulh Muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar”, *Düstur Üçüncü Tertip*, C 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931.

“Record of Meeting at the Kremlin, Moscow, 9 October 1944, at 10 p.m.,” October 09, 1944, *History and Public Policy Program Digital Archive, Public Record Office*, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/123186>

“TASS Digest, 'Byrnes' Statement at a Press Conference; etc.!” October 11, 1945, *History and Public Policy Program Digital Archive*, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 97, ll. 37-48. Contributed by Sergey Radchenko and translated by Gary Goldberg. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/134690>

Atabey, Figen, “Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *History Studies*, C 5, S. 5, 2013, s. 19-38.

Aydın, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, C 2, İstanbul 2002.

Doğru, Sami, “Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 15, S. 2, 2013, s. 123-169.

Dokuyan, Sabit, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri”, *CTAD*, S. 18, 2013, s. 119-135.

Hergüner, Mustafa, *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa*, TÜDAV, İstanbul 2004.

Köse, İsmail, “Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri: 1945-1946 Notaları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C 74, S. 4, 2019, s. 1125-1148.

Özersay, Kudret, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”, *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, C 2, İstanbul 2002.

Soy, H. Bayram, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan NATO Üyeliğine: Boğazlar Sorunu ve Türkiye'nin Batı ile İttifakı”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 45, 2015, s. 181-209.

Uzman, Nasrullah, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi”, *Gazi Akademik Bakış*, C 11, S. 22, 2018, s. 117-142.

W.L. McKenzie King Papers, 1944, Correspondance Primary Series, Vasilevich-Wilgress, M. G. 26, J1, Vol. 376, 9 Kasım 1944.